

MARKAZIY OSIYODAGI HOZIRGI INSTITUTIONAL RIVOJLANISH TENDENSIYALARI.

Ismatillo Qobulov Alisher o'g'li

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya Universiteti

Amaliy siyosatshunoslik yo'nalishi magistranti

Manzil: 100007, O'zbekiston, Toshkent,

Mustaqillik shoh ko'chasi, 54.

+99894 109 30 03

Annotatsiya: Mazkur maqolada Markaziy Osiyo mamlakatlarida (O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston va Turkmaniston) so'nggi yillarda kechayotgan institutsional rivojlanish tendensiyalari kompleks tahlil qilingan. Xususan, davlat boshqaruvi tizimini isloh qilish, raqamli hukumat mexanizmlarini joriy etish, investitsiya muhitini yaxshilash hamda sud-huquq tizimidagi o'zgarishlar ilmiy asosda yoritilgan. Tadqiqot davomida institutsional o'zgarishlarning mamlakatlarning iqtisodiy o'sishi va ijtimoiy barqarorligiga ta'siri baholanib, mintaqaviy integratsiyani chuqurlashtirish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Markaziy Osiyo, institutsional rivojlanish, davlat boshqaruvi, raqamli transformatsiya, iqtisodiy islohotlar, investitsiya muhiti, mintaqaviy integratsiya.

Markaziy Osiyo mintaqasi so'nggi yillarda chuqur siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy transformatsiya jarayonlarini boshdan kechirmoqda. Globallashuv sharoitida barqaror taraqqiyotni ta'minlash va tashqi iqtisodiy shoklarga bardosh berish ko'p jihatdan milliy institutlarning sifati va samaradorligiga borib taqaladi. Institutsional iqtisodiyot nazariyasiga ko'ra, rasmiy va norasmiy qoidalar, qonun ustuvorligi hamda ijro mexanizmlari mamlakatning uzoq muddatli o'sish traektoriyasini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi — Markaziy Osiyo mamlakatlarida bugungi kunda kuzatilayotgan institutsional o'zgarishlarning asosiy tendensiyalarini aniqlash, ularning yutuqlari va mavjud muammolarini ilmiy jihatdan baholashdan iborat.

Tadqiqot jarayonida tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil (comparative analysis), statistik ma'lumotlarni tahlil qilish hamda institutsional va xronologik yondashuvlardan foydalanildi. Xalqaro tashkilotlarning (Jahon bankining "Governance Indicators", Transparency International, Doing Business hisobotlari arxiv ma'lumotlari) statistik ko'rsatkichlari tahlil qilinib, mintaqaviy davlatlarining so'nggi o'n yillikdagi institutsional rivojlanish dinamikasi o'zaro solishtirildi.

Markaziy Osiyo mintaqasi so'nggi yillarda o'zining yangi geosiyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy tarixiy bosqichini boshdan kechirmoqda. Sovet ittifoqi parchalanganidan keyingi dastlabki o'n yilliklarda kuzatilgan o'zaro masofalanish, yakkalanish (autarkiya) va milliy chegaralarni qat'iy yopish siyosati o'rnini hozirgi kunda pragmatik yaqinlashish, mintaqaviy integratsiya va institutsional modernizatsiya jarayonlari egallamoqda.

Mintaqada kechayotgan ushbu institutsional o'zgarishlar faqatgina siyosiy elitalar darajasidagi bayonotlar bilan cheklanib qolmay, balki davlat boshqaruvi, transchegaraviy savdo, ekologiya, xavfsizlik va inson kapitalini rivojlantirishning barcha bo'g'inlarini qamrab oluvchi chuqur tizimli xarakterga ega.

Siyosiy-diplomatik institutlar: Maslahat uchrashuvlari va suverenitetni saqlagan holda yaqinlashish

Markaziy Osiyodagi institutsional rivojlanishning eng asosiy yangiliklaridan biri bu – tashqi kuchlar (superderjvalar) ishtirokisiz mintaqaviy muammolarni o'zimiz hal qilish mexanizmining yaratilishidir.

Markaziy Osiyo davlat rahbarlarining Maslahat uchrashuvlari: Ushbu format hech qanday tashqi moliyalashtirish yoki tashqi bosimsiz, mintaqaning o'z tashabbusi bilan yo'lga qo'yilgan norasmiy, ammo o'ta ta'sirchan siyosiy institutdir. U davlatlar rahbarlariga har yili uchrashib, o'tkir muammolarni bevosita muhokama qilish imkonini bermiqda.

Chegara va xavfsizlik masalalarining hal etilishi: Yillar davomida hal bo'lmay kelgan O'zbekiston-Qirg'iziston, O'zbekiston-Tojikiston chegaralaridagi delimitatsiya va demarkatsiya jarayonlarining yakunlanishi institutsional ishonch darajasi keskin oshganining amaliy isbotidir.

Siyosiy muloqot madaniyati: Mintaqada "bir-birining ichki ishlariga aralashmaslik" tamoyili asosida konstruktiv diplomatiya shakllandi. Bu esa xalqaro maydonda Markaziy Osiyoni yagona ovozga ega subyekt sifatida namoyon etish imkonini bermiqda.

Iqtisodiy integratsiya va transport-logistika institutlari Mintaqaviy savdo-iqtisodiy munosabatlar ilgari asosan tashqi bozorlarga (Rossiya, Xitoy, Yevropa) yo'naltirilgan bo'lsa, hozirgi kunda ichki mintaqaviy savdo va kooperatsiyani rivojlantirish ustuvor vazifaga aylandi.

O'zaro savdo hajmining o'sishi: Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasidagi tovar ayirboshlash hajmi so'nggi yillarda bir necha barobar oshdi. Bojxona to'siqlarini kamaytirish, soddalashtirilgan "yashil yo'laklar"ni joriy etish va chegaraoldi savdo zonalarini ("O'zbekiston-Qozog'iston", "O'zbekiston-Tojikiston" chegara savdo markazlari) ochish bo'yicha institutsional qarorlar amalda ish bermiqda.

Transkaspiy xalqaro transport yo'lagi ("O'rta yo'lak"): Geopolitik sharoitlar o'zgargan bir paytda, Xitoyni Yevropa bilan bog'lovchi, Rossiyaning chetlab o'tuvchi

ushbu transport yo'lagi bo'yicha qo'shma tarif siyosatini yuritish, temir yo'l ma'muriyatlarini integratsiya qilish va raqamli logistika hujjatlarini joriy etish borasida yirik institutsional shartnomalar imzolandi.

Sanoat kooperatsiyasi: Mashinasozlik, qishloq xo'jaligi, to'qimachilik va energetika tarmoqlarida qo'shma korxonalar va industrial parklarni tashkil etish orqali yagona ishlab chiqarish zanjirlarini yaratish tendensiyasi kuchaymoqda.

Raqamli transformatsiya va "Elektron hukumat" institutlari Markaziy Osiyo davlatlari boshqaruv apparatida byurokratiyani qisqartirish, shaffoflikni ta'minlash va korrupsiyaviy omillarni bartaraf etish maqsadida raqamli institutlarni jadal rivojlantirmoqda.

Davlat xizmatlari va "GovTech": Qozog'istonda "Gov.kz", O'zbekistonda "Raqamli hukumat" platformalari, "YaXDXM" (Yagona interaktiv davlat xizmatlari portallari) va "Bir darcha" markazlari fuqarolar va davlat idoralari o'rtasidagi munosabatlarni tubdan o'zgartirdi. Bugungi kunda yuzlab davlat xizmatlari raqamli shaklda ko'rsatilmoqda.

Sun'iy intellekt va ma'lumotlar bazalari: Davlat boshqaruviga sun'iy intellekt elementlarini, yirik ma'lumotlar bazalarini (Big Data) integratsiya qilish bo'yicha milliy strategiyalar qabul qilingan. Bu qarorlar qabul qilish jarayonini tezlashtirib, iqtisodiy jarayonlarni prognoz qilish imkoniyatini oshirmoqda.

Suv-energetika va ekologik diplomatiya institutlari Mintaqaning eng nozik nuqtasi bo'lgan suv va energetika resurslarini taqsimlash masalasida ham eskicha iddao va ziddiyatli yondashuvlardan voz kechilib, o'zaro manfaatli institutsional mexanizmlarga o'tilmoqda.

Transchegaraviy daryolardan foydalanish: Qirg'iziston va Tojikistonda yirik gidroenergetika obyektlarini (masalan, Qambarota GES-1) qurishda qo'shma aksiyadorlik jamiyatlari va konsorsiumlarni tashkil etish orqali mintaqaviy ishtirokni ta'minlash mexanizmlari muhokama qilinmoqda. Suv-energetika muvozanatini saqlash bo'yicha irrigatsiya mavsumlarida tezkor muvofiqlashtirish guruhlarini faoliyat yuritmoqda.

Ekologik muammolar va Orol fojiasi: Orolbo'yi mintaqasini tiklash bo'yicha BMT shafeligidagi Trast fondlari, shuningdek, "Yashil makon" va iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish bo'yicha mintaqaviy strategiyalar qabul qilingan. Markaziy Osiyo atrof-muhitni muhofaza qilish universitetlari va ilmiy markazlari tarmog'i kengaymoqda.

Ta'lim, fan va inson kapitali institutlarining modernizatsiyasi Jamiyatni modernizatsiya qilishning poydevori sifatida ta'lim va ilm-fan sohalarini institutsional jihatdan yangilash jarayoni jadal bormoqda.

Xalqaro va xususiy universitetlar filiallari: Mintaqada dunyoning yetakchi oliy o'quv yurtlari filiallarining ochilishi, ta'lim dasturlarining xalqaro akkreditatsiyadan o'tkazilishi raqobatbardosh kadrlar tayyorlash tizimini shakllantirmoqda.

Ilmiy tadqiqotlar va grant tizimlari: Ilmiy darajalar berish tizimini xalqaro standartlarga (Scopus, Web of Science bazalari bilan ishlash talablari) moslashtirish, tadqiqotchi olimlarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha zamonaviy grant mexanizmlari joriy etilmoqda.

Hozirgi jarayonlardagi mavjud muammolar va to'siqlar Ijobiy dinamikaga qaramay, institutsional rivojlanish yo'lida hal etilishi lozim bo'lgan qator tizimli muammolar saqlanib qolmoqda:

Qonunchilik bazasining turlicha ekanligi: Beshta mamlakatning milliy qonunchiligi, soliq stavkalari va bojxona tartib-taomillarida sezilarli farqlarning saqlanib qolishi iqtisodiy integratsiyani ma'lum darajada sekinlashtirmoqda.

Implementatsiya (ijro) mexanizmlarining zaifligi: Siyosiy darajada erishilgan kelishuvlar va imzolangan ko'plab memorandumlar quyi bo'g'inlardagi ijrochilargacha yetib borganda byurokratiya va mahalliy to'siqlarga uchrab qolishi hollari uchrab turadi.

Tashqi iqtisodiy va geosiyosiy tebranishlar: Global logistika zanjirlaridagi uzilishlar, sanksiyalar siyosati va yirik global markazlarning raqobatlashuvi Markaziy Osiyo davlatlarining milliy valyutalari, tashqi savdosi va investitsiyaviy muhitiga o'z ta'sirini ko'rsatmasdan qo'ymaydi.

Xulosa

Markaziy Osiyodagi hozirgi institutsional rivojlanish shunchaki tashqi talablarga moslashish emas, balki mintaqaning o'z tarixiy va geosiyosiy salohiyatini to'laqonli ro'yobga chiqarishga qaratilgan suveren tanlovidir. O'zaro ishonch ruhining kuchayishi, iqtisodiy bog'liqlikning ortishi va raqamli boshqaruvga o'tish kelgusida Markaziy Osiyoni nafaqat xomashyo yetkazib beruvchi hudud, balki xalqaro munosabatlarda mustaqil va ta'sirchan markazga aylantirish uchun mustahkam poydevor hozirlamoqda.

Markaziy Osiyodagi hozirgi institutsional rivojlanish ijobiy dinamikaga ega bo'lib, u iqtisodiy o'sish va mintaqaviy yaqinlashuvga xizmat qilmoqda. Biroq mavjud institutsional bo'shliqlarni bartaraf etish uchun quyidagi amaliy takliflarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

Davlat ishtirokini qisqartirish: Iqtisodiyotda davlat monopoliyasini kamaytirish, sog'lom raqobat muhitini shakllantirish va xususiy mulk daxlsizligining institutsional kafolatlarini kuchaytirish.

Kadrlar salohiyatini oshirish: Davlat boshqaruvi organlariga zamonaviy bilimga ega, xalqaro standartlar asosida fikrlaydigan mutaxassislarni jalb qilish va meritokratiya tamoyillarini qat'iy o'rnatish.

Mintaqaviy institutsional mexanizmlarni institutsionalizatsiya qilish: Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasidagi hamkorlikni yanada mustahkamlash uchun doimiy ishlovchi qo'mitalar va mintaqaviy investitsiya fondlarini tashkil etish.

Raqamli shaffoflikni chuqurlashtirish: Davlat xaridlari, byudjet mablag'larining sarflanishi va yer resurslarini ajratish jarayonlarini to'liq raqamlashtirish orqali korrupsiyaga qarshi kurashishning institutsional mexanizmlarini takomillashtirish.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2012). *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. Crown Publishers.
2. Pomfret, R. (2019). *The Central Asian Economies in the Twenty-First Century: Paving a New Silk Road*. Princeton University Press.
3. Pomfret, R. (2021). Central Asian Economies: Thirty Years After Dissolution of the Soviet Union. *Comparative Economic Studies*, 63(4), 537-556.
4. Collins, K. (2006). *Clans, Pacts, and Politics in Central Asia*. University of Pittsburgh Press.
5. Dadabaev, T. (2015). *The Image of Russians in Post-Soviet Central Asia: Between State-Building and Globalization*. Palgrave Macmillan.
6. Spechler, D. R., & Spechler, M. C. (2009). Conflict and Cooperation in Central Asia after 2005. *The Washington Quarterly*, 32(2), 125-139.
7. Laruelle, M. (Ed.). (2019). *The Inversion of the Post-Soviet Transition: Regionalism, Globalism, and Localism in Central Asia*. Springer.
8. Jahon banki. (2023–2025). *World Governance Indicators (WGI)*. Rasmiy ma'lumotlar bazasi va yillik hisobotlar.